

Charles-Xavier Saintelette, de eerste *Société belge de Géographie* en de opkomst van het expansionisme in België (1869-1873)

Jan Vandersmissen¹

In deze bijdrage willen we een detailonderzoek presenteren over de geografische ondernemingen van de Henegouwse liberale politicus Charles-Xavier Saintelette en over het vrijwel onbekende aardrijkskundige genootschap dat hij in de korte periode tussen 1869 en 1873 heeft vormgegeven en dat slechts in kleine kring bekend is onder de naam *Société belge de Géographie*. Het betreft hier niet het gelijknamige genootschap dat in 1876 werd opgericht in Brussel, maar een momentaan en efemer initiatief dat desondanks relevant blijkt voor de geschiedenis van de aardrijkskunde in België. Opvallend zijn vooral de uitgesproken expansionistische opvattingen van het genootschap en haar oprichter.

We proberen een portret te schetsen van de merkwaardige persoonlijkheid die Charles-Xavier Saintelette ongetwijfeld was en belichten de redenen die hem hebben aangezet tot zijn engagement in het vlak van de aardrijkskunde. We introduceren zijn medestanders en duiden de context waarin het genootschap is totstandgekomen. We tonen de doelstellingen van de vereniging en onderzoeken of ze daadwerkelijk heeft gefunctioneerd, waarbij we een antwoord willen vinden op de vraag of haar activiteiten konden concurreren met die van de groep mensen die vrijwel gelijktijdig – in de jaren 1870-1871 – te Antwerpen het eerste internationaal aardrijkskundig congres organiseerde. Met een analyse van Saintelettes redevoeringen en een doorlichting van de publicaties van het genootschap trachten we te achterhalen welke visie op de aardrijkskunde in de *Société belge de Géographie* werd ontwikkeld, en meer specifiek welke plaats het expansionisme en de kolonies toebedeeld kregen.

Een omstandige uitwerking van deze thema's is ver van eenvoudig. Over Charles-Xavier Saintelette is weinig informatie beschikbaar.² Het grootste deel van de persoonlijke briefwisseling van Saintelette is spoorloos.³ Door een gelukkig toeval beschikken we wel over een specifiek archieffonds in verband met de *Société belge de Géographie*. Het betreft een honderdtal brieven, bewaard in de bibliotheek van het *Musée royal de Mariemont*.⁴ Daarnaast zijn we hoofdzakelijk aangewezen op uitgegeven bronnen.⁵

---

¹ Wetenschappelijk medewerker bij het Nationaal Comité voor Logica, Geschiedenis en Filosofie van de Wetenschappen, Paleis der Academiën, Hertogsstraat 1, 1000 Brussel. E-mail: jan.vandersmissen@kvab.be

² De meest volledige biografie is nog steeds: E. DISAILLES. "Saintelette (Charles-Xavier)." *Biographie Nationale*, tome XXI, 1911-1913, col. 51-86. Alle andere zijn op deze tekst gebaseerd: R. DEWAELENS. "Saintelette (Charles Xavier)." *Biographie Coloniale Belge – Belgische Koloniale Biografie*, tome V, 1958, col. 723-725; J.-L. DE PAEPE & C. RAINDORF-GERARD (eds). *Le Parlement belge 1831-1894. Données biographiques*. Bruxelles, Académie royale de Belgique, 1996; G. KURGAN-VAN HENTENRIK et al (eds). *Dictionnaire des patrons en Belgique. Les hommes, les entreprises, les réseaux*. Bruxelles, De Boeck, 1996, p. 541.

³ Het *Rijksarchief* in Mons en het *Algemeen Rijksarchief* in Brussel bewaren wel archieven van instellingen en organisaties waarin hij een voorname rol heeft gespeeld, zoals de *Chambre de Commerce* van Mons of het *Ministerie van Openbare Werken*.

⁴ Dit fonds werd op 19 maart 1935 aan het museum geschonken door Auguste Jottrand, een neef van Charles Saintelette. Het bevat brieven geadresseerd aan Saintelette, maar geen minuten van de antwoorden. Het archief bestrijkt de periode 1868-1872. Het wordt hiernavolgend aangeduid met de afkorting MRM SGB (= *Musée royal de Mariemont – Société belge de Géographie*).

⁵ De redevoeringen van Saintelette, de teksten van zijn tussenkomsten in de *Kamer*, gepubliceerd in de *Annales parlementaires*, berichten in de *Moniteur belge* en andere dagbladen, en uiteraard allerhande drukwerkjes, waarvan we een vrij exhaustieve opsomming vinden in E. DISAILLES. *Art. cit.*

1. Het leven van Charles-Xavier Saintelette vóór 1869⁶

Charles-Xavier Saintelette werd geboren in een familie die sinds de 16de eeuw vooral in het Franse Verdun was gevestigd. Zijn vader Charles-François was getrouwd met de van Elsene afkomstige Marie-Catherine Priez, adoptiefdochter van de musicus Lambert-François Godecharle. Zij schonk op 7 januari 1825 in Brussel het leven aan Charles-Xavier. Tijdens het Hollandse Bewind vestigde het echtpaar zich in het kasteel van Tavigny nabij Houffalize. Charles-François Saintelette had immers de leiding over een deel van de werken aan het Maas-Moezelkanaal. In 1830 beëindigde de Belgische revolutie dit ambitieuze project van Willem I. De familie verhuisde naar Mons, waar Charles-François de zaken ging behartigen van de *Société Générale*, in het bijzonder de steenkoolmijnen van de *Société Anonyme des Charbonnages du Levant de Flénu* in Cuesmes.

We mogen gerust stellen dat Charles-Xavier van kindsbeen af in een ondernemersmilieu vertoefde. De toestand van de Belgische economie werd er op de voet gevolgd en maatregelen om haar groei te bevorderen behoorden tot de dagelijkse gespreksonderwerpen. De jonge Charles-Xavier had al veel belangstelling voor grote infrastructuurwerken zoals kanalen en spoorwegen.

Charles-Xavier blonk uit als student. In 1847 voltooide hij zijn rechtenstudies aan de Universiteit van Leuven *magna cum laude*. Vervolgens werd hij advocaat in Mons. Hij ging zich mengen in debatten over de uitvoering van belangrijke werken in de regio, zoals het kanaal Jemappes-Aalst en de spoorweg Aalst-Aat.⁷ Hoewel hij zelfstandig van natuur was, is de invloed van zijn vader in die jaren onmiskenbaar.

Charles-Xavier Saintelette verdedigde in zijn eerste geschriften de belangen van de steenkoolsector en trad op als woordvoerder van een comité gevormd door de exploitanten van 23 steenkoolmijnen uit de streek van Mons. Saintelette verwierf in de jaren 1850 een reputatie met zijn economische analyses en met zijn visie op de rol van de kamers van koophandel in het Belgisch economisch bestel. Daarnaast ging Saintelette zich focussen op onderwerpen van zuiver politieke aard. In 1852 werd hij trouwens voor het kanton Pâturages verkozen tot provincieraadslid, waarmee zijn politieke carrière een aanvang nam.

Twee jaar later werd Saintelette secretaris van de *Chambre de Commerce* van Mons, waardoor hij voortaan de economische polsslag in de regio als geen ander kon volgen. Meer dan een decennium lang zou hij deze belangrijke functie blijven bekleden. Hij combineerde ze met een advocatenpraktijk en politieke ambten. Saintelette profileerde zich als een gematigd liberaal.

Toen Saintelette eind 1869 het arrondissement Mons mocht gaan vertegenwoordigen in de *Kamer*, betekende dit het voorlopige hoogtepunt in zijn politieke carrière. Pas in 1894, vier jaar vóór zijn overlijden, kwam een einde aan zijn parlementair mandaat. Van 1878 tot 1882 zou hij nog een ministerpost bekleden, maar over de aspecten van zijn latere loopbaan willen we nu niet verder uitweiden. Het jaar 1869 was immers op nog een geheel andere manier betekenisvol voor Charles-Xavier Saintelette: hij legde de basis van het eerste aardrijkskundige genootschap in België: de *Société belge de Géographie*.

---

⁶ Quasi alle vermelde gegevens werden ontleend aan E. DISCAILLES. *Art. cit.*

⁷ *Le canal de Jemappes à Alost et le chemin de fer d'Alost à Gand*. Mons, Masquillier et Lanier, 1851.

2. De oorsprong van het genootschap

Zoals gezegd zijn de oorsprong en evolutie van de *Société belge de Géographie* moeilijk te traceren. In de literatuur is er veel verwarring. Nu eens worden het Antwerps congresproject en Sainctelettes genootschap rechtstreeks met elkaar in verband gebracht terwijl de bronnen ondanks de gelijktijdigheid van de twee initiatieven toch een duidelijke distantie, zelfs aversie, tussen beide tonen. Dan weer scheert men de sociëteit van Sainctelette en de gelijknamige, in 1876 te Brussel opgerichte opvolgster over één kam, ondanks het feit dat deze laatste enkele jaren na haar creatie de vermelding “royale” aan haar naam mocht toevoegen, waardoor het onderscheid toch iets eenvoudiger is geworden.⁸ Een sprekend voorbeeld van deze naamsverwarring vinden we in het *Fonds Vliegende Bladen* van de Gentse *Universiteitsbibliotheek*, waar we een zeldzame circulaire foutief geklasseerd hebben aangetroffen tussen documenten in verband met de in Brussel gevestigde *Société royale belge de Géographie*.

2.1. De eerste circulaire: start van een grootschalige rekrutering

Juist die omzendbrief van 30 oktober 1869 geeft een eerste aanknopingspunt in onze speurtocht naar de oorsprong van de *Société*.⁹ Het is het vroegst te dateren drukwerk waarin het genootschap ter sprake komt. De concrete plannen en de eerste wervingen situeren we dus in de herfst van 1869. De circulaire is ondertekend door Charles Sainctelette zelf. In een tekst van 6 bladzijden geeft hij uitgebreid toelichting bij de redenen die hem hebben aangezet tot zijn engagement in de geografie. Hij verduidelijkt de doelstellingen van het genootschap, legt uit hoe het zal worden samengesteld en beheerd, en besluit met een oproep de geformuleerde ideeën te ondersteunen en hem toelating te geven voor de bijeenroeping van een eerste algemene vergadering. Het loont de moeite het document nader te bestuderen.

2.1.1. Eerste probleemanalyse en programmaschets

De initiële drijfveer blijkt van economische aard te zijn geweest. Centraal stond de handelspositie van het Belgische bedrijfsleven. Sainctelette betreurde dat de markten in de buurlanden steeds minder aantrekkelijk werden voor Belgische producten. De concurrentie met de buurlanden werd steeds groter. Het intensifiëren van de overzeese export kon een uitweg bieden, daarover bestond vrij grote eensgezindheid, maar over de middelen om dit te bereiken was er heel wat discussie. Niettemin, zo vond Sainctelette, was dit probleem voor België van vitaal belang. Wilde men nieuwe zakennetwerken opbouwen, dan vond hij het een vereiste dat het aanbod in de schijnwerpers werd gezet en men zich degelijk informeerde over de vraag. Wie werkelijk bezorgd was over de industriële en commerciële toekomst van het land moest met andere woorden het buitenland exacte informatie verschaffen over de Belgische nijverheid, én de behoeften in het buitenland precies in kaart brengen. Volgens Sainctelette lag het voor de hand dat men in dat verband zijn toevlucht zou zoeken tot de geografie, omdat die wetenschap zich juist tot doel stelde de aarde, haar bewoners en haar rijkdommen te bestuderen, met aandacht voor zowel de materiële als de morele gesteldheid van de verschillende gemeenschappen van mensen.

---

⁸ Het genootschap publiceerde onder de naam *Société royale belge de Géographie* vanaf het zevende werkjaar, i.e. 1883. Zie: *Société royale belge de Géographie. Compte-rendu des actes de la Société. Septième année – 1883*. Bruxelles, 1883.

⁹ UGent, Universiteitsbibliotheek, *Fonds Vliegende Bladen*, I S 40^a, “Société royale belge de Géographie.”

Maar de geografische wetenschap in België zat in een dal. Met de aardrijkskundige literatuur, het geografieonderwijs, het onderzoek, was het droevig gesteld. De kwaliteit bleef op alle vlakken ver onder de maat. Er bestond geen stimulus om een buitenlandse expeditie te organiseren of om de kennis over België te verbreiden. Saintelette klaagde vooral dat de universiteiten weinig moeite deden om iets aan deze toestand te verhelpen. Er was geen enkele leerstoel gewijd aan de fysische aardrijkskunde; de commerciële aardrijkskunde stond alleen aan de Antwerpse handelshogeschool geprogrammeerd. Vergeleken bij het buitenland was de situatie in België niet ongewoon – een land als Frankrijk verging het amper beter – maar Saintelette merkte toch dat het in een aantal landen beter was, met name Engeland en Duitsland. Hij was ervan overtuigd dat de Britse koloniale en commerciële suprematie onlosmakelijk verbonden was met de grote verspreiding van geografische kennis onder de Britten. Ook in Duitsland werden reisverhalen en aardrijkskundeboeken op grote oplagen verspreid.

Geconfronteerd met de slechte toestand waarin de Belgische aardrijkskunde zich bevond, achtte Saintelette de tijd rijp om over te gaan tot de oprichting van een Belgisch aardrijkskundig genootschap, naar het voorbeeld van verenigingen in de rest van de wereld. Hij stelde twee doelstellingen voorop: enerzijds het buitenland juiste gegevens bezorgen over de Belgische nijverheden, anderzijds in België zelf ijveren voor een totale hervorming van het aardrijkskundeonderwijs. Voor het eerste punt hechtte Saintelette veel meer belang aan de publicatie van degelijke literatuur in verschillende talen dan aan eigen onderzoek. Voor de realisatie van het tweede objectief wilde hij vooral politiek lobbywerk. De regering moest de universiteiten uitrusten met leerstoelen in de fysische aardrijkskunde, en in de athenea, middelbare scholen en beroepsscholen moest de geografie veel meer aan bod komen. De massa had nood aan informatie: degelijke atlanten en handboeken van Duitse en Engelse makelij, in vertaling beschikbaar in openbare bibliotheken.

Saintelette dacht niet veel problemen te zullen ondervinden – een zware onderschatting. Veel kon het niet kosten, en hij beweerde dat een twintigtal werkende leden volstonden om de opdrachten in het vlak van publicaties en vertalingen in goede banen te leiden...

2.1.2. De structuur en het beheer van de *Société*

De circulaire gaat dieper in op de structuur van de nieuwe organisatie, die dus al duidelijk was vastgelegd door de oprichter (en zijn medestanders) nog vóór de eerste leden werden geronseld.

De *Société* kreeg effectieve leden, ereleden en corresponderende leden. De effectieve leden werden toegelaten na goedkeuring en benoeming door een centrale commissie. Het betreft personen die actief meewerkten aan de publicaties en vertalingen. Ze zouden zich in relatie stellen met andere genootschappen, reizigers en buitenlandse geografen. Het was bovendien hun taak bij elke gelegenheid die zich voordeed het belang te onderlijnen van goed aardrijkskundeonderwijs. De ereleden, die eerder passief lid waren, kregen hun titel na betaling van een bijdrage van 20 frank. Ze ontvingen het (geplande) bulletin van de vereniging, kregen toegang tot de (geplande) bibliotheek en collecties, en mochten voordrachten bijwonen. De corresponderende leden waren mensen met een zekere reputatie, lid van een buitenlands wetenschappelijk genootschap, die eveneens benoemd werden door de centrale commissie.

Dat laatste orgaan was belast met het bestuur van de *Société*. De centrale commissie bestond voor de helft uit effectieve leden en voor de helft uit ereleden. De leden van de centrale commissie werden verkozen door een algemene vergadering van alle effectieve leden en ereleden. Hun mandaat duurde vier jaar. Om de twee jaar moest de helft van alle mandaten worden vernieuwd. Om de twee jaar verkozen de leden van de centrale commissie een voorzitter, twee ondervoorzitters, een secretaris-generaal, een penningmeester en een bibliothecaris-archivaris. De commissie moest minstens éénmaal per maand bijeenkomen.

Jaarlijks diende een algemene vergadering te worden samengeroepen van alle effectieve leden en ereleden, waarop de centrale commissie verslag zou uitbrengen van de toestand waarin het genootschap zich bevond, en toelichting zou geven bij de briefwisseling, de vordering van de werkzaamheden en het gebruik van de fondsen.

2.1.3. De zetel van de *Société*

Saintelette stelde in zijn omzendbrief onmiddellijk voor om de zetel van de *Société belge de Géographie* in Antwerpen te vestigen. In de Scheldestad moest men over een eigen lokaal beschikken waar men alle mogelijke publicaties en informatie over geografie zou kunnen raadplegen. Saintelette beseftte wel dat een zekere realiteitszin wenselijk was. Hoewel hij droomde van een gebouw zoals de Lloyd's, versierd met wandkaarten en uitgerust met een complete bibliotheek van atlanten, tijdschriften, kranten, nieuwsbrieven, enz., lag daar de prioriteit niet. Het kwam er voor het genootschap vooral op aan de onderwijshervorming te bepleiten, wat uiteraard veel goedkoper zou uitvallen dan de bouw van een eigen informatiecentrum.

De keuze voor Antwerpen lag voor de hand, gezien de commerciële belangen die de *Société* wilde dienen. Niettemin voorzag men in de eerste circulaire dat plaatselijke afdelingen zouden worden opgericht in andere steden.

2.1.4. Beoogde leden

Het is niet duidelijk wie de eerste oproep heeft ontvangen. Van sommige vooraanstaande intellectuelen zoals Charles Ruelens, de initiatiefnemer van het allereerste internationaal aardrijkskundig congres dat in 1871 in Antwerpen zou plaatsvinden, en Jan-Hubert Van Raemdonck, de biograaf van Mercator en oprichter van diens standbeeld in Rupelmonde, is bekend dat ze zeker een uitnodiging hebben ontvangen. Het lijkt ons aannemelijk dat Saintelette wilde rekruteren onder het kruim van publicisten, historici en personen die op één of andere wijze actief waren in de aardrijkskunde. Maar gezien de mercantiele ingesteldheid van de stichter zal hij ook zeker gezocht hebben in het commercieel en industrieel milieu waaruit hij zelf afkomstig was.

2.2. De rol van de *Chambre de Commerce van Mons*

Het archief van de *Chambre de Commerce*, dat wordt bewaard in de *Archives de l'Etat* te Mons, levert weinig informatie over de discussies tussen de leden over de opportuniteit van een aardrijkskundig genootschap. De verslagen van hun bijeenkomsten zijn beperkt gehouden tot vermelding van de besluiten, en dan nog enkel binnen de grenzen van de wettelijke

opdracht die de kamers van overheidswege hadden gekregen.¹⁰ Toch menen we dat het denkwerk ter voorbereiding van een aardrijkskundig genootschap althans gedeeltelijk is gebeurd in de *Chambre* van Mons, en dit op basis van gepubliceerde teksten. In de rapporten “sur la situation du commerce, de l’industrie et de l’agriculture” voor de jaren 1864, 1866 en 1867, aangeboden aan de minister van Buitenlandse Zaken, werden de standpunten van Saintelette overgenomen.¹¹

De argumentatie vertrok vanuit de vaststelling van een wanverhouding tussen het Belgische productievermogen en het absorptievermogen van de buitenlandse handel. Vooral in de steenkool was het probleem acuut, met slechts één echt belangrijke afzetmarkt voor de overproductie, namelijk Frankrijk. De markten buiten Europa werden niet benut. Men legde een relatie met het gebrek aan degelijke kennis, vooral kennis van belangrijke handelstalen en van geografie. Het commerciële gebeuren werd complexer en vereiste meer doorzicht en een consequente, analytische aanpak. Nijverheden werkzaam in dezelfde sector moesten hun krachten bundelen in de verkenning van buitenlandse markten. Bovendien was wetenschappelijk advies nodig. De *Chambre de Commerce* van Mons hamerde op de noodzaak van een goed geschoolde vertegenwoordiging in het buitenland en meer consuls in het Verre Oosten. Intensief taalonderwijs moest de jongeren van hun “sedentaire” gewoonten afhelpen. De kranten kregen de raad fragmenten en publicaties over technische kwesties uit buitenlandse dagbladen over te nemen. Met statistisch materiaal zette men de tegenstellingen met concurrent Frankrijk in de verf. En uiteindelijk vormde zich het idee van een aardrijkskundig genootschap. De uiteenzetting van 1867 handelde over de Belgische afkeer van verre reizen wat men toeschreef aan de in verval geraakte studie van de geografie. De “nationale helden” Ortelius en Mercator hadden geen navolging gekregen. Het hoger onderwijs in de aardrijkskunde was onbestaand, de handboeken stonden vol fouten, en vooral, bijna alle westerse landen hadden een aardrijkskundig genootschap, met uitzondering van België! Kort daarop besloot Saintelette zelf iets aan die toestand te veranderen.

2.3. Individueel of collectief initiatief?

Het blijft de vraag of de circulaire een individueel initiatief was, of dat meerdere personen samen een kern van stichters hebben gevormd? We nemen aan dat de *Chambre de Commerce* mee het intellectueel kader heeft geschapen, maar de archiefstukken ontbreken om te bewijzen dat ze mee is overgegaan tot actieve organisatie.

Er zijn wel aanwijzingen dat andere personen van buiten de *Chambre* Saintelette hebben geassisteerd. Zoals in het geval van het Antwerps congres was advies uit Frankrijk in de beginfase van cruciaal belang. Al in november 1868 vroeg de advocaat uit Mons informatie aan de beroemde Franse econoom Jules Duval, uitgever van het weekblad *L’Economiste français* en lid van de *Société de Géographie de Paris*.¹² Die adviseerde hem de lectuur van het werk *Traité de géographie générale* van Louis Dussieux en van het tijdschrift *L’Année géographique*. Begin januari 1869 stuurde hij documentatie over het Franse genootschap na.

---

¹⁰ Archives de l’Etat à Mons (AEM), Archives de la Chambre de Commerce de Mons, nr. 617, Procès verbaux des séances de la Chambre du 15 février 1852 au 11 décembre 1874; nrs. 619-669, Portefeuilles contenant les correspondances; nr. 671, Répertoire du 10 janvier 1843 au 30 mars 1875.

¹¹ Chambre de Commerce de Mons. *Rapport sur la situation du commerce, de l’industrie et de l’agriculture en 1864*. Mons, Imprimerie de Desquesne-Masquillier, 1866, pp. 3-7; *Rapport sur la situation du commerce, de l’industrie et de l’agriculture en 1866*. Mons, 1867, pp. 3-12; *Rapport sur la situation du commerce, de l’industrie et de l’agriculture en 1867*. Mons, 1869, pp. 3-19.

¹² MRM SBG 5203. Brief van J. Duval aan C. Saintelette. Parijs, 16 november 1868.

Louis Hymans, hoofdredacteur van het liberale dagblad *Echo du Parlement belge*, werd een belangrijke bondgenoot in de pers. Het door Duval aangeprezen boek kreeg een recensie in *L'Echo*.¹³

Het *Rapport* van 1867 had ook indruk gemaakt op de andere kamers van koophandel, vooral in de grote Waalse industriesteden. Leden van de *Chambres* van Charleroi en Verviers stonden achter de expansionistische ideeën van Saintelette, al schatten ze hun eigen bijdrage in de organisatie van het genootschap veeleer bescheiden in.¹⁴

Saintelette vond in de zomerperiode bovendien gehoor in hogere echelons van de rijksadministratie. Baron Lambermont, secretaris-generaal van het *Departement Buitenlandse Zaken*, was een vriend, volgde zijn werk van nabij en deelde zijn economische analyse op veel punten.¹⁵ Hij bood de medewerking van zijn *Departement* aan en stelde Saintelette in contact met de bibliothecaris-archivaris Emile Banning, later een drijvende kracht achter de expansionistische politiek van Leopold II.¹⁶ Een andere vooraanstaande Belg met wie hij een echte vriendschap onderhield, was de militaire ingenieur Alexis Brialmont. Hij was het project eveneens genegen, maar toonde zich veel sceptischer over de slaagkansen.¹⁷

Ook uit academische kringen kwamen sympathiserende geluiden, onder meer van Auguste Houzeau de Lehaie¹⁸, professor aan de *Ecole des Mines* te Mons, en van de gereputeerde econoom Emile de Laveleye¹⁹, hoogleraar aan de rijksuniversiteiten van Luik en Gent.

Indien we Discailles mogen geloven dan was het een kleine kring van intellectuelen uit Mons die met Saintelette de praktische organisatie van het genootschap ter hand nam, onder meer met de eerste circulaire: “C’est Saintelette qui, avec quelques amis des sciences comme l’ingénieur Cornet et l’éditeur Manceaux, jeta à Mons, le 30 octobre 1869, les bases de la première Société de Géographie qu’ait possédée notre pays.”²⁰ Met “l’ingénieur” Cornet wordt verwezen naar de ingenieur en geoloog François-Léopold Cornet (1834-1887). Cornet en Saintelette bewogen in dezelfde industriële kringen. Bovendien had Cornet een grote belangstelling voor wetenschap, al betrof zijn interesse meer de geologie dan de geografie. Hector Manceaux is een telg uit een beroemde familie van boekhandelaars, drukkers en uitgevers.²¹ Hij specialiseerde in educatieve en vulgariserende werken, onder meer over de geografie van België.

Saintelette beschikte dus over een uitgebreid netwerk van contactpersonen om hem in de opstartfase bij te staan, al bleef hij zelf de spil waarrond alles draaide.

---

¹³ MRM SBG 5205. Brief van L. Hymans aan C. Saintelette. Brussel, 4 mei 1869.

¹⁴ MRM SBG 5206. Brief van E. Bede aan C. Saintelette. Verviers, 11 juni 1869; MRM SBG 5207. Brief van O. Offerman aan C. Saintelette. Charleroi, 21 augustus 1869.

¹⁵ MRM SBG 5208. Brief van baron A. Lambermont aan C. Saintelette. S.l., 19 juni 1869.

¹⁶ MRM SBG 5213. Brief van baron A. Lambermont aan C. Saintelette. S.l., 24 juli 1869.

¹⁷ MRM SBG 5209. Brief van A. Brialmont aan C. Saintelette. Brussel, 20 juni [1869].

¹⁸ MRM SBG 5211. Brief van A. Houzeau de Lehaie aan C. Saintelette. Hyon, 30 juni 1869.

¹⁹ MRM SBG 5212. Brief van E. de Laveleye aan C. Saintelette. Luik, 19 juli 1869.

²⁰ E. DISCAILLES. *Art. cit.*, col. 59.

²¹ *Société des bibliophiles belges séant à Mons. LXXe anniversaire*. Mons, Imprimerie Léon Dequesne, 1913, pp. 63-66; E. CHARLES. “La librairie Manceaux de Mons, sous la direction de Hector Manceaux.” Extrait du *Bulletin de la Société liégeoise de Bibliographie*, I, 1892; C. ROUSSELLE. *Biographie montoise du XIXe siècle*. Mons, Imprimerie L. Desguin, 1900, p. 173; E. MATTHIEU. *Biographie du Hainaut*. Enghien, Imprimerie A. Spinet, 1903, p. 126.

3. Koninklijke belangstelling

Het is uiteraard verleidelijk om op zoek te gaan naar mogelijke interactie tussen Saintelette en Koning Leopold II, wiens expansionistische dromen in 1869 algemeen bekend waren bij het grote publiek. Paste het geplande aardrijkskundige genootschap in een koninklijke visie? Genoot het de steun van de Vorst? Deze gedachte wordt uiteraard mee ingegeven door het feit dat Saintelette al een hele tijd met Leopold bevriend was en hem in het begin van de jaren 1860 advies had verstrekt over projecten met stoombootlijnen naar Amerika en in de oostelijke Middellandse Zee.

Enkele aanwijzingen laten ons vermoeden dat de *Société belge de Géographie* kon rekenen op bijzondere aandacht uit het Paleis. Dat blijkt uit het feit dat Charles Saintelette op twee cruciale ogenblikken in de opstartfase door de koning in audiëntie is ontvangen. Een eerste keer op zondag 27 juni 1869²², kort nadat de Bergense advocaat over zijn *Rapport* correspondeerde met hooggeplaatste ambtenaren, onder meer met baron Lambermont; een tweede maal op zondag 7 november 1869, enkele dagen nadat de officiële circulaire was rondgestuurd en de eerste commentaren in de pers waren verschenen.²³

Helaas is het onmogelijk om na te gaan wat er tijdens deze gesprekken is gezegd, maar het lijkt aannemelijk dat de Koning geïnformeerd wilde blijven over de creatie van het genootschap en de initiatiefnemer persoonlijk een morele steun in de rug wilde geven.

We beschikken over vrij betrouwbare aanwijzingen dat de Koning het aardrijkskundig genootschap zelfs financieel bijspong, vooral in de moeilijke jaren 1871-1872, kort voordat de *Société* definitief in elkaar zakte. Zo kende Leopold in april 1872 via de *Civiele Lijst* een subsidie toe van 5.000 frank voor de publicatie van een vertaling van de *Geschichte der Erdkunde* van Oscar Peschel, een publicatie die uiteindelijk nooit is gerealiseerd.²⁴

4. Propaganda in de liberale dagbladers

Het initiatief van Charles Saintelette bleef niet onopgemerkt voor de buitenwereld. Al geruime tijd vóór de brief van 30 oktober 1869 verscheen, schonken verschillende dagbladen aandacht aan de plannen van de liberaal. Vooral Antwerpse kranten vingden het nieuws vroeg op. Wellicht speelde Saintelette de informatie door naar de Scheldestad omdat zij de zetel van zijn genootschap zou worden en hij er publiciteit kon gebruiken.

De Antwerpse liberale krant *L'Opinion* onderscheidde zich tussen de andere dagbladen. Al op 6 augustus 1869 juichtte ze de conclusies van het *Rapport* van de *Chambre de Commerce* van Mons toe.²⁵ De directeur van de krant was zo voor de oprichting van een genootschap gewonnen, dat hij enkele artikels liet verschijnen die ver op de zaken vooruitliepen²⁶, zodat zijn lezers de indruk kregen dat de organisatie vorderde en het de moeite loonde mee op de wagen te springen.²⁷ Uiteraard was diezelfde krant er als eerste bij om de officiële omzendbrief van 30 oktober publiek te maken.²⁸

---

²² MRM SBG 5210. Brief van baron A. Goffinet [Service du Roi] aan C. Saintelette. Brussel, 24 juni 1869.

²³ MRM SBG 5226. Brief van baron A. Goffinet [Service du Roi] aan C. Saintelette. Brussel, 5 november 1869.

²⁴ MRM SBG 5350. Brief van L. Kinkin aan C. Saintelette. Brussel, 26 april 1872.

²⁵ *L'Opinion. Organe libéral d'Anvers*, III, N. 218, 6 août 1869.

²⁶ *L'Opinion. Organe libéral d'Anvers*, III, N. 225, 13 août 1869.

²⁷ MRM SBG 5215. Brief van E. Kennis aan C. Saintelette. Antwerpen, 14 augustus 1869.

²⁸ *L'Opinion. Organe libéral d'Anvers*, III, N. 319, 4 novembre 1869.

De andere Belgische kranten namen het nieuws korte tijd later op, waarbij de Antwerpse krantenwereld voor liep op de rest van het land, zelfs op Mons. *Le Précurseur* springt het meeste in het oog.²⁹ Ook de *Gazette de Mons* maakte de inhoud van de circulaire op 7 november bekend.³⁰ Vrijwel het hele betoog werd geciteerd. Het concurrerende dagblad *Organe de Mons* deed hetzelfde verhaal, en liet zich niet verleiden tot politieke vooringenomenheid.³¹

We hebben hier te maken met een eerste georganiseerde persactie. Zo had ook de *Moniteur belge* van 4 november 1869, op uitdrukkelijke vraag van Saintelette³², in een beargumenteerd artikel ruim aandacht geschonken aan de inhoud van het toch al niet meer zó recente rapport van de *Chambre de Commerce* voor het jaar 1867.

5. De Société en de Antwerpse Kamer van Koophandel - verzuurde relaties met een deel van het ledenpotentieel

In het milieu van het sterk geïndustrialiseerde zuiden van België vond Saintelette zijn eerste bondgenoten. Maar wilde het project echt slagen dan moest men verder kijken dan de eigen nijverheidskringen. Saintelette beseftte dat en richtte zich naar de draaischijf van de Belgische handel, Antwerpen, waar hij de *Kamer van Koophandel* ging bespelen.

Op 23 december 1869 meldde de krant *Le Précurseur* dat de *Kamer van Koophandel* het genootschap unaniem steunde en de voorzitter en enkele leden het lidmaatschap van een voorlopig organisatiecomité hadden aanvaard.³³ Op de eerste plechtige zitting van de *Société* in Antwerpen, op 26 december 1869, zouden inderdaad veel leden van de *Kamer* aanwezig zijn.³⁴

Toch valt op te merken dat dit alleen maar een officieuze steunbetuiging was, misschien zelfs een louter persoonlijk engagement van de leden.³⁵ Niet een uitzonderlijk grote belangstelling voor geografie maar wel politieke rancune lag aan de basis van het engagement van de leden van de Antwerpse *Kamer van Koophandel*. De *Kamer* liet zich in zekere zin gebruiken als een handig instrument in de strijd tegen het concurrerende congres, dat volgens heel wat waarnemers geïnfiltrerd werd door sympathisanten van het katholieke en meetingistische stadsbestuur waarmee de *Kamer* in onmin leefde. Saintelette moest zelfs geen enkele inspanning doen om de aversie aan te wakkeren. Het is bekend dat de *Kamer* in de jaren 1860 steeds verder weg gegroeid was van de plaatselijke overheid, die vijandig stond tegenover het centrale gezag in Brussel, in hoofdzaak omwille van het onopgeloste probleem van de fortengordel rondom de stad. De *Kamer* bleef loyaal tegenover Vorst en vaderland. Dit had geleid tot meerdere rechtstreekse conflicten met het stadsbestuur.³⁶ Het internationaal

---

²⁹ *Le Précurseur*, XXXIV, N. 311, 7 novembre 1869.

³⁰ *Gazette de Mons. Journal de la Province du Hainaut*, XXXI, N. 310, 7 novembre 1869.

³¹ *Organe de Mons. Journal quotidien*, VIII, N. 315, 9 novembre 1869.

³² MRM SBG 5224. Brief van de directeur van de *Moniteur belge* aan C. Saintelette. Brussel, 4 november 1869.

³³ *Le Précurseur*, XXXV, N. 357, jeudi 23 décembre 1869.

³⁴ *Le Précurseur*, XXXV, N. 361, lundi 27 décembre 1869.

³⁵ RAA Fonds Kamers van Koophandel – Antwerpen, nummer 27, verslagen 1869.

³⁶ G. DEVOS & I. VAN DAMME. *In de ban van Mercurius. Twee eeuwen Kamer van Koophandel en Nijverheid van Antwerpen-Waasland 1802-2002*. Tielt, Lannoo, 2002, pp. 69-72

aardrijkskundig congres, dat beschouwd werd als een stadsvehikel, viel onder dezelfde boycot.³⁷

We willen hier niet in detail de verzuurde relaties tussen Charles Saintelette en de congresorganisatoren uiteenzetten. Dat is meer opportuun in een studie gewijd aan het eerste aardrijkskundig congres. Toch moeten we één en ander verduidelijken. Tot de congresgroep behoorde niet alleen de erudiete bibliofiel en kaartenskundige Charles Ruelens, de Mercatorkenner Van Raemdonck en de Orteliuskenners en stadsarchivaris Pierre Génard, een gematigde katholiek, maar tevens de in liberale kringen verguisde meetingist en Antwerps schepen Charles d'Hane-Steenhuysse. Vooral het feit dat deze laatste een centrale rol had in de organisatie – hij was ondervoorzitter, maar door de ziekte van burgemeester Van Put was hij de feitelijke voorzitter én het gezicht van het congres – zorgde ervoor dat vrijwel alle liberalen het congres de rug toekeerden. En dus ook Saintelette. Bovendien was de initiatiefgroep van het congres geïnteresseerd in een brede, zelfs ietwat filosofische benadering van de geografie, en aangezien zowel Ruelens, Génard als Van Raemdonck geschiedkundig onderzoek verrichtten, was bijvoorbeeld de historische geografie nadrukkelijk aanwezig op het programma. Saintelette daarentegen wilde met de geografie vooral vooruit kijken en vond alleen een economische en fysische aardrijkskunde van wezenlijk belang. Geografie had in zijn opinie een dienende functie ten aanzien van de nationale handel en industrie. De persoonlijke verhouding tussen Ruelens en Saintelette ontspoorde al gauw, wat onder meer blijkt uit de bitse toon van de weinige brieven die ze met elkaar uitwisselden. Zo schrijft Saintelette aan Ruelens op 16 november 1869 de onverbiddelijke en elke samenwerking afwijzende woorden: “Proteste contre idée substituer travaux durables parade vanités sans résultat utile. Vous rends responsable échec société géographie qui marche surement modestement pour faire bien sans bruit. Vous me désolez. Saintelette.”³⁸ We beklemtonen dat de slechte verstandhouding met de congresgroep de vorming van een slagvaardige Antwerpse afdeling van de *Société belge de Géographie* sterk hypothekeerde. Het directe resultaat van de halsstarrige houding van de Waalse politicus was een drastische versnippering van het Antwerpse ledenpotentieel. De liberale voorman deed geen enkele poging om zijn raakpunten met de katholieken op het vlak van het expansionisme verder uit te werken.³⁹ Het aantal mannen dat een echt actieve rol ambieerde in de geografische beweging was bijzonder klein. Nu werden ze nog in twee kampen uiteengedreven. Het gebrek aan voldoende “kritische massa” hing vanaf het begin als een zwaard boven het lot van het genootschap.

6. Charles Saintelette start de machine: de Franse geografie onder vuur

In haar editie van 21 november 1869 meldde *Le Précurseur* dat de antwoorden op de rondzendbrief van Saintelette vlot binnenliepen. Het lijkt er inderdaad op dat het project aanvankelijk op vrij veel belangstelling kon rekenen. Zonder concrete namen te noemen, werd gesuggereerd dat de geïnteresseerden zonder uitzondering voorname functies in het maatschappelijke leven bekleedden. Men beweerde antwoorden te hebben van hooggeplaatste figuren uit de overheidsadministratie, leden van de *Académie royale de Belgique*, universiteitsprofessoren, officieren, ingenieurs.⁴⁰

---

³⁷ RAA Fonds Kamers van Koophandel – Antwerpen, nummer 28, verslagen 1870, verslag van de zitting van 31 januari 1870.

³⁸ MRM SBG 5219. Brief van C. Ruelens aan C. Saintelette. Parijs, 6 oktober 1869; MRM SBG 5273. Brief van C. Ruelens aan C. Saintelette. S.l., 16 november 1869.

³⁹ MRM SBG 5227-5261. Correspondentie van J. Leys aan C. Saintelette.

⁴⁰ *Le Précurseur*, XXXIV, N. 325, dimanche 21 novembre 1869.

Op donderdag 23 december kon men eindelijk in de dagbladen aankondigen dat men klaar was voor de bijeenroeping van de lang verwachte assemblee. De plechtige zitting was gepland voor tweede Kerstdag. Op 26 december, kort na het middaguur, werden alle toetreders verwacht in het lokaal van de *Cercle artistique* te Antwerpen om er een definitieve centrale commissie aan te duiden die rechtsgeldige beslissingen kon nemen met het oog op de verdere organisatie van het genootschap. *Le Précurseur* besloot met een opmerkelijke oproep aan haar lezers om aan te sluiten. Het voorstel van Saintelette om de zetel van de vereniging in Antwerpen te plaatsen, vond de krant zo lovenswaardig dat de Metropool het aan zichzelf verplicht was de oproep warm te beantwoorden.⁴¹ Op 24 december werd de oproep trouwens herhaald.⁴²

De startvergadering was een belangrijke stap in de administratieve ordening van het genootschap. Charles Saintelette werd tot voorzitter verkozen. Men stelde eveneens een centrale commissie samen. Ze telde maar liefst zeven leden van de *Kamer van Koophandel*. Het reglement dat in de omzendbrief was uitgewerkt, werd door de assemblee zonder probleem aangenomen in afwachting van definitieve statuten.⁴³

Maar waar de aanwezigen uiteraard het meest naar uitkeken, was de toespraak van Charles Saintelette zelf. In een lang exposé bracht hij zijn publiek tot geestdrift.⁴⁴

In grote lijnen herhaalde hij het discours dat was voorbereid in de *Chambre de Commerce* en uitgeschreven in de eerste circulaire, doch met hier en daar opmerkelijke uitwerkingen. Uiteraard legde hij opnieuw de klemtoon op het belang van wetenschappelijke vulgarisatie, de rol van de *Société* in de promotie van het product “België”, de noodzaak aan degelijk onderwijs, goede vertalingen, actuele en nuttige kennis voor handel en industrie. Maar meer dan ooit benadrukte hij de verschillen tussen de Latijnse en Germaanse wereld in de beoefening van de geografische wetenschap. Hij toonde zich uitermate kritisch ten aanzien van alle literatuur die afkomstig was uit het zuiden. Hij deed dit in bijzondere wrange formuleringen waarvan men op zijn minst kan zeggen dat ze een loopje namen met de werkelijkheid. Het komt er op neer dat Saintelette van mening was dat de Latijnse wereld werkelijk niets kende van België. Vooral de Franse aardrijkskundige literatuur was hoogst onbetrouwbaar, en moest dus gemeden worden. Ook al valt er veel te zeggen voor een aantal bemerkingen, toch moet men vaststellen dat Saintelettes verbittering een objectieve benadering in de weg stond. Wellicht was hier de politicus aan het woord, die gevoelig was voor het politieke en economische gevaar dat uitging van het keizerrijk – een schrikbeeld dat de hele Belgische diplomatie al sinds de jaren 1850 met hem deelde. De Luxemburgse kwestie had trouwens extra zout in de wonde gestrooid.⁴⁵ Saintelettes stijl was dan ook direct en soms ronduit beledigend. Zo krijgt men de indruk dat hij alle Latijnse landen viseerde, maar in het vervolg van zijn betoog richtte hij al zijn pijlen op de Franse aardrijkskunde. Hij deed dat zeer concreet, met een exemplaar van het *Traité de géographie générale* van Louis Dussieux in de hand.

---

⁴¹ *Le Précurseur*, XXXV, N. 357, jeudi 23 décembre 1869.

⁴² *Le Précurseur*, XXXV, N. 358, vendredi 24 décembre 1869.

⁴³ *Le Précurseur*, XXXV, N. 361, lundi 27 décembre 1869.

⁴⁴ *Le Précurseur*, XXXV, N. 12, mercredi 12 janvier 1870.

⁴⁵ R. COOLSAET. *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990*. Leuven, Uitgeverij Van Halewyck, 1998, pp. 116, 127-130.

Dat boek had hij uitgekozen, zo zei hij, omdat men het hem had gepresenteerd als de meest complete en exacte uitdrukking van geografische kennis in Frankrijk. We weten intussen dat hij via Jules Duval dit heeft boek heeft opgemerkt. In feite paste Saintelette hier een retorisch trucje toe. Door het werk aldus te omschrijven, kon hij het vervolgens met eens zoveel verve afbreken, daarbij wellicht geholpen door professionele commentaar van de bevriende recensent van *L’Echo*. Hij liet immers een ellenlange opsomming volgen van passages die de gebrekkige kwaliteit ervan moesten aantonen. Hij wekte de indruk dat de Franse aardrijkskunde in wezen een oorlogszuchtige wetenschap was, want het werk legde sterk de nadruk op feiten uit de krijgsgeschiedenis. De enige conclusie was dat de Belgische aardrijkskunde de Belgische natie anders en beter zou dienen, en wel door de Engelse en Duitse aardrijkskunde als voorbeeld te nemen. We horen duidelijk de stem van een pacifistische liberaal, fier op de recente staatsrechtelijke verwezenlijkingen van het liberalisme in zijn land, en doordrongen van positivistisch geloof in vooruitgang door vermeerdering en verbetering van de kennis van de wereld. De toekomst van de mensheid is niets gebaat met economisch protectionisme, maar wordt integendeel gegarandeerd door vrijhandel. Met deze ideologische ijkpunten in het achterhoofd moeten we concluderen dat Saintelettes pleidooi voor expansionisme genuanceerd is en geënt op de liberale beginselen. Deze man hunkerde niet naar kolonies, koloniaal-imperialistische theorieën waren hem vreemd.

7. Streven naar een “Belgisch” genootschap

De dagen en weken die volgden op zijn toespraak waren voor Charles Saintelette wellicht bijzonder hectisch, maar dan vooral als resultaat van de recente wending in zijn politieke loopbaan. Als gevolg van zijn verkiezingsoverwinning had hij op 20 december 1869 ontslag genomen als secretaris van de *Chambre de Commerce* van Mons, om ’s anderendaags tijdens een zitting in de *Kamer* de eed als volksvertegenwoordiger af te leggen. Of dit van grote invloed is geweest op de *Société* is niet bekend, al mogen we vermoeden dat zijn tijd vooral aan politieke dossiers moest worden besteed, en de aardrijkskunde naar een lager plan verschoof.

Toch bleef de redevoering nazinderen. Op 28 januari 1870 publiceerde *Le Précurseur* een anonieme lezersbrief die uitvoerig inging op de stellingen die de kersverse voorzitter had geponeerd.⁴⁶ Men was het in grote lijnen eens met Saintelette, maar zijn nadruk op politieke geografie vond men wel wat overdreven, net zoals zijn bijtende kritiek op de Franse geografie. De slotbemerking springt echter het meest in het oog. De auteur zet zich immers af tegen een voorstel van Saintelette om een leerstoel aardrijkskunde op te richten aan de Universiteit van Luik. De Antwerpse handelshogeschool genoot de voorkeur van de briefschrijver.

Het is inderdaad zo dat Saintelette meer en meer aandacht ging schenken aan andere Belgische steden bij de organisatie van zijn genootschap, in de hoop aldus een volwaardig “Belgisch” project te realiseren. Saintelette zocht geschikte contactpersonen in Gent, Luik, Brussel en Verviers.⁴⁷ Het voorlopige reglement liet de creatie van lokale kringen toe. Zijn vaste contactpersoon in Antwerpen Julien Leys – zoon van de beroemde schilder baron Henri Leys – suggereerde zelfs om kringen op te richten in de belangrijkste handelssteden in het buitenland, maar daar zou uiteindelijk niets van terecht komen.⁴⁸

⁴⁶ *Le Précurseur*, XXXV, N. 28, vendredi 28 janvier 1870.

⁴⁷ MRM SBG 5232. Brief van J. Leys aan C. Saintelette. Antwerpen, 27 november 1869.

⁴⁸ MRM SBG 5233. Brief van J. Leys aan C. Saintelette. Antwerpen, 29 november 1869.

Van alle steden was Luik wellicht het beste geplaatst om een tweede vestiging van de *Société* te herbergen. Saintelette ging er van uit dat de sterke Luikse metaalindustrie zeker evenveel belangstelling voor het expansionistisch discours moest kunnen tonen als de Henegouwse steenkoolsector. Het academische milieu was sterker vertegenwoordigd in Luik dan in Antwerpen. Aangezien universiteit en industrie er meer dan elders toenadering tot elkaar hadden gezocht, kon hij verwachten dat een lobbygroep voor de creatie van een leerstoel geografie gemakkelijker te vormen was in Luik dan in Gent, Leuven of Brussel. Het is bekend dat Saintelette in dat verband contacten legde met de *Union des Charbonnages, Mines et Usines métallurgiques de la Province de Liège*. Louis Trasenster introduceerde het genootschap bij de *Association des Ingénieurs de Liège*.⁴⁹ De beroemde econoom en hoogleraar Emile de Laveleye gaf raadgevingen van organisatorische aard.⁵⁰

Deze inspanningen leidden tot de organisatie van een grote bijeenkomst in de Vurige Stede op 30 januari 1870. Net zoals in Antwerpen twee maanden daardoor, was het de bedoeling om het genootschap te introduceren bij het grote publiek door middel van een geestdriftige redevoering van de initiatiefnemer. Saintelette greep daarin terug naar de gekende expansionistische argumenten. Als kers op de taart stelde hij voor de middelbare normaalschool van Luik uit te rusten met een leerstoel algemene aardrijkskunde.⁵¹

De toespraak bleef niet zonder gevolgen. Enkele voorname Luikenaars schaarden zich achter Saintelette en vormden een plaatselijke afdeling. De ingenieur en universiteitsprofessor Victor Dwelshauvers-Dery werd secretaris, Nagelmackers, een telg uit een vooraanstaande familie van industriëlen en bankiers, voorzitter. Begin maart 1870 telde de Luikse afdeling al een 80-tal leden. Het streefdoel was 200 tot 300 leden, maar om zoveel mensen te overtuigen moest men, aldus Dwelshauvers-Dery, het commerciële en industriële nut van het genootschap nog meer in de verf zetten.⁵²

8. De aantrekkingskracht van de Duitse geografie

We wezen al op het feit dat Saintelette grote bewondering koesterde voor de geografie in de Duitstalige wereld. De Duitse geografie had in de loop van de 19de eeuw een grote reputatie verworven, onder meer dankzij het empirisch onderzoek van Duitse wetenschappers tijdens expedities in verafgelegen exotische oorden. De aardrijkskunde groeide uit tot een meer zelfstandige wetenschap, die zich langzaam maar zeker onttrok aan de eeuwenlange bevoogding door de geschiedkundige wetenschappen.

Omstreeks het midden van de jaren 1860 merken we dat de conceptuele ontwikkeling van de Duitse geografie in een stroomversnelling kwam en een proces in gang werd gezet dat moest leiden tot een volledige institutionele erkenning. Gerhard Sandner en andere Duitse historici leggen een verband met de specifieke politieke sfeer in deze periode, in het bijzonder de Duitse natievorming onder Bismarck.⁵³ Zij wijzen op de “Bildungswert” van de geografie als

---

⁴⁹ MRM SBG 5265. Brief van A. Habetz aan C. Saintelette. S.l., 16 november 1869.

⁵⁰ MRM SBG 5276. Brief van E. de Laveleye aan C. Saintelette. S.l., s.d.

⁵¹ *Société belge de Géographie. Discours prononcé par Monsieur Charles Saintelette, président de la Société, à l'Assemblée tenue à Liège le 30 janvier 1870*. Mons, Imprimerie Dequesne-Masquillier, 1870, 17 p.

⁵² MRM SBG 5292. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 6 maart 1870.

⁵³ G. SANDNER. “In Search of Identity: German Nationalism and Geography, 1871-1910”. In: D. HOOSON (ed.). *Geography and National Identity*. Oxford, Blackwell Publishers, 1994, pp. 71-91; G. ENGELMANN. *Die Hochschulgeographie in Preussen 1810-1914*. Erdkundliches Wissen 64. Wiesbaden, Franz-Steiner, 1983; H.-D. SCHULTZ. *Die deutschsprachige Geographie von 1800 bis 1970. Ein Beitrag zur Geschichte ihrer Methodologie*.

doorslaggevend element in dit proces. Deze uitdrukking duidt op het potentiële educatieve effect van geografie in scholen en meer algemeen onder het grote publiek. De “Bildungswert” koppelde het vormingsproces van nationalisme en imperialisme aan de expansie van de geografie. De school kreeg een bijzondere rol toebedeeld. Zij moest de concepten, de betekenissen en het bewustzijn van nationale eenheid vertalen en overbrengen naar de massa. In 1867 werd de geografie als zelfstandig onderwerp geïntroduceerd in Pruisische scholen. Bijna vanzelfsprekend kreeg de beweging een enorme impuls met de instelling van het keizerrijk in 1871, in het bijzonder in het hoger onderwijs. Tussen 1871 en 1910 zouden 23 nieuwe universitaire leerstoelen in de geografie worden gecreëerd.⁵⁴

Saintelettes visie op geografie hangt nauw samen met de Duitse interpretatie. Het was hem niet uitsluitend te doen om de wetenschappelijke waarde van de geografie *an sich*. Van veel groter belang was de educatieve waarde zoals verwoord in de “Bildungswert”. Daarbij gold één belangrijk verschil met het Duitse model. Waar de Duitse geografie uiteindelijk steeds meer gericht werd op het stimuleren van het nationaal bewustzijn door het aantonen van een onlosmakelijke band tussen het land (“Boden”) en zijn bevolking (“Volk”), stond in de geografie van Saintelette de vorming van een geheel ander soort bewustzijn centraal, namelijk een economisch – zowel commercieel als industrieel – bewustzijn. Ook hier vinden we een nationaal of “Belgisch” element, vermits het ging om het zelfvertrouwen van de “Belgische” bedrijfs wereld en de aanscherping van de “Belgische” ondernemingszin, maar de “natie” als zodanig vormde niet het hoofdonderwerp van zijn geografische actie. Het lijkt ons trouwens erg aannemelijk dat Saintelettes project juist door het ontbreken van een uitgesproken nationalistisch discours de massa nooit volledig heeft kunnen begeistere en wel beperkt moest blijven tot de relatief kleine, elitaire groep van de burgerij die belangen had in handel en industrie.

9. Streefdoel: geografie als apart vak in het onderwijs

Vanuit het zojuist geschetste denkkader ontwikkelden Saintelette en zijn medestanders een strategie om geografie een eigen plaats te geven in het Belgisch onderwijssysteem. Saintelette probeerde het langs politieke weg. Als volksvertegenwoordiger bracht hij het onderwerp verschillende malen op de agenda van de *Kamer*.⁵⁵ Hij toonde zich een voorstander van een topdown introductie, met andere woorden beginnend met de creatie van leerstoelen aan de rijksuniversiteiten, in een later stadium gevolgd door de invoering van geografielessen in middelbare en lagere scholen. De verdere ontwikkeling van de geografie kon immers alleen maar plaatsvinden als men leraars eerst een goede basisopleiding zou hebben gegeven. De budgetverhoging die de creatie van de leerstoelen mogelijk moest maken, werd uiteindelijk nooit gestemd, ondanks een petitie van de *Société* aan het *Parlement*.⁵⁶ Pas met de invoering van de academische graad van doctor in de geografie in 1900 zou de aardrijkskunde definitief uit haar institutioneel isolement losbreken.

De Luikse afdeling van de *Société* zette de eerste stap in de richting van een publicatiebeleid. De uitgave van kwaliteitsvolle aardrijkskundeleerboeken moest de pedagogische eisen

---

Anhandlungen des Geographischen Instituts – Anthropogeographie 29. Berlin, Geographisches Institut der Freien Universität, 1980; H.-D. SCHULTZ. *Die Geographie als Bildungsfach im Kaiserreich*. Osnabrücker Studien zur Geographie, 10. Osnabrück, Fachgebiet Geographie, 1989.

⁵⁴ G. SANDNER. *Art. cit.*

⁵⁵ *Annales parlementaires de Belgique. Session législative extraordinaire de 1870 – du 8 Août au 22 Septembre – Session législative ordinaire de 1870-1871 – du 8 Novembre au 21 Juillet. Chambre des Représentants*, pp. 769-770.

⁵⁶ MRM SBG 5317. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 30 december 1871.

versterken. In 1871 verscheen, namens het Belgisch genootschap, *Le Monde où nous vivons; ou éléments de géographie physique*, een werk van de Britse geoloog en ingenieur David Thomas Ansted (1814-1880) dat oorspronkelijk was uitgegeven onder de titel *The World we Live in: first lessons of physical geography*.⁵⁷ Ansted stond in hoog aanzien als wetenschapper, vooral in de geologie. Hij was Fellow van de *Royal Society* en lid van de *Royal Geographical Society*. De Franse vertaling van zijn boek kwam tot stand onder impuls van Victor Dwelshauvers-Dery. Het is wel degelijk het resultaat van een particulier initiatief van de Luikse afdeling, en dus niet van het genootschap als geheel. De beslissing om juist dit boek te selecteren, wordt in de *Préface* toegeschreven aan Eugène-Séraphin Sadoine, directeur-generaal van de *Société Cockerill*, wat opnieuw duidelijk aantoont dat de *Société belge de Géographie* rekruteerde onder de industriële elite van het land. Dwelshauvers-Dery trok speciaal naar Londen voor een ontmoeting met de auteur, waarbij hij de gelegenheid te baat nam om het Britse onderwijssysteem van nabij te onderzoeken. Hij reisde door naar Schotland en meldde aan het thuisfront dat vooral daar goede voorbeelden van degelijk geografieonderwijs te vinden waren.⁵⁸

De overtuiging dat Schotland degelijke leerboeken produceerde, werd bevestigd met de publicatie in 1872 van *Manuel élémentaire de Géographie physique*, een Franse vertaling van het boek *Outlines of Physical Geography*, uitgegeven door de *Scottish School-Book Association*.⁵⁹ Het was de beroemde Britse ontdekkingsreiziger Henry Walter Bates, secretaris van de *Royal Geographical Society*, die Saintelette op het juiste spoor zette naar de uitgever van het boek.⁶⁰ Het werkje volgt min of meer dezelfde structuur als het eerste boek, beginnend met een algemene beschrijving van de aarde, gevolgd door hoofdstukken over het reliëf, de zeeën en oceanen, de atmosfeer en het klimaat, de verdeling van dieren en planten over de planeet. Men besloot in beide gevallen met een bijdrage over de mensheid. De *Manuel* is veel meer dan *Le Monde où nous vivons* opgevat als een leerboek. De terminologie van de fysische aardrijkskunde wordt aangeleerd aan de hand van een lange lijst definities. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een reeks oefeningen. In de Franse uitgave zijn een inleiding en enkele noten toegevoegd. De tabel van de geologische formaties en het hoofdstuk over de mensenrassen verschilt van de oorspronkelijke uitgave door aanpassingen op basis van het onderzoek van Charles Lyell, Jean-Baptiste-Julien d’Omalius d’Halloy en Gustave Dewalque.⁶¹ Er werden bovendien enkele vergelijkende termen toegevoegd die verwijzen naar een Belgische context. De numerieke gegevens zijn op punt gesteld met recente documenten. Met het oog op het onderwijs is een onderscheid tussen belangrijk en minder belangrijk materiaal visueel in de tekst aangegeven (tekstgrootte). Het boek is tevens voorzien van kaarten. De vertaler van het boek was de Belgische geoloog Auguste Houzeau de Lehaie, een goede vriend van Saintelette uit Mons. Hij vond het werkje uitermate geschikt voor gebruik in athenea en middelbare scholen.⁶² We mogen aannemen dat het inderdaad vrij succesvol was. In 1884, lang na de implosie van de *Société belge de Géographie* zou bij Hector Manceaux in Mons een nieuwe, verbeterde editie verschijnen. Het was immers bij KB van 25 juni 1883 toegevoegd aan de *Catalogue des Manuels classiques pour l’enseignement dans les écoles normales primaires*.⁶³

---

⁵⁷ D.T. ANSTED. *Le Monde où nous vivons; ou éléments de géographie physique*. Londres, Allen & Cie – Liège, Yuhr-Henne, 1871.

⁵⁸ MRM SBG 5307. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 16 juli 1871; MRM SBG 5308. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 25 augustus 1871.

⁵⁹ *Manuel élémentaire de géographie physique*. Mons, Hector Manceaux, 1872, 159 p.

⁶⁰ MRM SBG 5305. Brief van H.W. Bates aan C. Saintelette. Londen, 9 mei 1871.

⁶¹ Zie: “Préface”, door A. Houzeau de Lehaie, pp. III-IV.

⁶² MRM SBG 5306. Brief van A. Houzeau de Lehaie aan C. Saintelette. Hyon, 7 juli 1871.

⁶³ *Manuel élémentaire de géographie physique*. Mons, Hector Manceaux, 1884.

We zouden ons er over kunnen verbazen dat de *Société* geen vertalingen van Duitse handboeken heeft gerealiseerd, maar dat is eerder toeval. Saintelette wilde zo snel mogelijk een degelijke vertaling van enkele monumenten van de Duitse geografie. Hij was vergevorderd was met de realisatie van de vertaling van *Geschichte der Erdkunde* van Oscar Peschel. Dat boek was voor het eerst verschenen in 1865 en vestigde de reputatie van Peschel, die zou uitgroeien tot één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de nieuwe geografie in Duitsland na de dood van Carl Ritter. Zijn verdienste ligt juist op het terrein van de fysische aardrijkskunde. Bovendien deed hij reeds schuchtere pogingen om in schematische zin de fysische kenmerken van de aarde te verbinden met het gebruik van de aarde door de mens. Maar van een systematische relatie tussen fysische en humane geografie was in zijn werk nog geen sprake.⁶⁴ Voor de vertaling van de *Geschichte der Erdkunde* deed Saintelette vruchteloos een beroep op verschillende leden van het genootschap, onder wie Charles de Ponthière⁶⁵ en Eugène Goblet d'Alviella⁶⁶. Wellicht doordat Saintelette geen geschikte vertaler vond, bleef het boek onuitgegeven. Hij had nochtans al een contract afgesloten met de Brusselse uitgever Henry Merzbach, waarin was gestipuleerd dat onder meer een subsidie van Koning Leopold II ter beschikking zou worden gesteld (zie punt 3).⁶⁷ Daarnaast voorzag Saintelette nog de publicatie van Duitse schoolhandboeken, die zouden worden vertaald door de officier Camille Peny, die trouwens werkte aan een – evenmin verschenen – vertaling van het werk van Carl Ritter.⁶⁸ Wellicht lag het ook in Saintelettes bedoeling om samen met Emile Banning, naar het Duitse model van Ernst Behm, een *Annuaire géographique belge* samen te stellen, maar ook dat plan is in de papieren steigers blijven steken.⁶⁹

10. Consulaten als overzees verlengstuk van de *Société*

Charles Saintelette gaf meermaals zijn standpunt over geografie in het Parlement. Het beantwoordt aan de verwachtingen dat hij in dat verband de Belgische handelsdiplomatie in het vizier nam. Op 7 december 1870 vroeg hij de minister van Buitenlandse Zaken werk te maken van de oprichting van een consulaat-generaal in Bombay.⁷⁰ Hij beschouwde deze stad als een potentieel brandpunt van Aziatische handel. Het commerciële leven werd er beheerst door Indische, Maleisische en Chinese handelaars. De Belgische handelshuizen moesten de markt ter plaatse veroveren. De inspanning was verantwoord want Bombay had een hinterland van 150 miljoen zielen. Ook gebrekkige consulaire vertegenwoordiging in de landen van Midden-Europa nam hij op de korrel. Ook dat gebied was uitermate belangrijk voor de Belgische industrie. Hij formuleerde de opdracht van de consuls als waren ze de natuurlijke verlengstukken van het aardrijkskundige genootschap overzee: “Les consuls ont pour mission surtout de faire connaître à la Belgique les faits généraux de l’ordre industriel et commercial de l’étranger, comme de faire connaître à l’étranger l’état général du commerce et de

---

⁶⁴ G.J. MARTIN & E.J. PRESTON (Eds). *Op. cit.*, pp. 164-165.

⁶⁵ MRM SBG 5324. Brief van Ch. de Ponthière aan C. Saintelette. Luik, s.d.

⁶⁶ MRM SBG 5331. Brief van E. Goblet d'Alviella aan C. Saintelette. Brussel, 1 september 1871; MRM SBG 5334. Brief van E. Goblet d'Alviella aan C. Saintelette. Brussel, 2 januari 1872.

⁶⁷ MRM SBG 5348. Brief van H. Merzbach aan C. Saintelette. Brussel, 12 maart 1872.

⁶⁸ MRM SBG 5327. Brief van C. Peny aan C. Saintelette. Brussel, 5 oktober 1871; MRM SBG 5328. Brief van C. Peny aan C. Saintelette. Brussel, 12 oktober 1871.

⁶⁹ MRM SBG 5303. Brief van E. Banning aan C. Saintelette. Brussel, 28 augustus 1871; MRM SBG 5332. Brief van E. Banning aan C. Saintelette. Brussel, 20 december 1871.

⁷⁰ *Annales parlementaires de Belgique. Session législative extraordinaire de 1870 – du 8 Août au 22 Septembre – Session législative ordinaire de 1870-1871 – du 8 Novembre au 21 Juillet. Chambre des Représentants*, pp. 251-252.

l'industrie en Belgique.” De overeenkomst met zijn uitspraken over de taak van het aardrijkskundig genootschap is frappant.

Het expansionistisch discours van Saintelette én zijn plannen met de *Société belge de Géographie* konden alvast rekenen op uitgebreide instemming van het consulaire corps. Vanuit Chili⁷¹, Japan⁷² en Algiers⁷³ kwam actieve steun.

11. De plotse implosie

Ondanks het algemene enthousiasme in de beginfase kwam het genootschap vrij vlug in moeilijkheden. De problemen raakten aan de kern van het voortbestaan, want de organisatiestructuur zelf stond ter discussie. De algemene vergadering van Antwerpen eind 1869 had de zetel in de Scheldestad geplaatst en een bevoegdheidsverdeling volgens standaardmodel vastgelegd. De bovenbouw werd door iedereen zonder discussie gerespecteerd. Maar het was aan de onderbouw – het niveau van de lokale kringen – dat er wat schortte.

De organisatie van de plaatselijke afdelingen was naar een later tijdstip verschoven, en uiteindelijk duwde men het heikele punt altijd opnieuw voor zich uit. De manoeuvreerruimte van de kringen bleef vaag: konden ze autonoom beslissingen nemen of moest alles voorgelegd worden aan de centrale commissie? Het simpele feit dat voorzitter Saintelette een druk bezet man was die zijn tijd hoofdzakelijk moest verdelen tussen Mons en Brussel maakte de toestand alleen maar ingewikkelder. De kringen waren de facto aangewezen op hun eigen creativiteit. Zoals gezegd slaagde de Luikse afdeling erin om op korte tijd veel industriële te verzamelen, die niet bij de pakken bleven zitten. Maar vooral hun publicatieprojecten verslonden relatief veel geld, en juist financiële afspraken waren volstrekt onbestaande. Het beheer van de lidgelden, de verdeling van de kosten over de verschillende afdelingen, het publicatiebeleid, enzovoort, bleven stuk voor stuk onopgeloste vraagstukken. In Luik begon men in de zomer van 1871 hardop na te denken over een afscheuring, wat uiteraard wrevel opriep in de rest van het land.⁷⁴

Emile de Laveleye gooide de handdoek in de ring, waardoor het prestige een deuk kreeg. De relatie tussen Saintelette en Dwelshauvers-Dery was uiterst gespannen, en het werd nog erger.⁷⁵ Eind oktober was er zelfs sprake van een complete leegloop. De secretaris slaakte een noodkreet: “le feu sacré s’est éteint à Liège”.⁷⁶ De rekeningen stapelden zich op en de middelen waren uitgeput.⁷⁷ Eind december 1871 eiste het bestuur van de Luikse kring actie van Saintelette, maar men vond het eigenlijk nog beter de afdelingen van Luik, Hoi en Verviers gewoon op te doeken.⁷⁸ Men probeerde nog even verder te doen, maar in 1872 was het in Luik definitief gedaan.

De andere afdelingen in Brussel en Antwerpen hebben weinig moeite gedaan om een compromis te vinden. In de hoofdstad was de belangstelling van de massa trouwens totaal

---

⁷¹ MRM SBG 5222. Brief van E. Sève aan C. Saintelette. Santiago de Chili, 2/3 november 1869; MRM SBG 5223. Brief van E. Sève aan C. Saintelette. S.l., 13 maart 1870.

⁷² MRM SBG 5280. Brief van L. Straues aan C. Saintelette. Yokohama, 15 januari 1870.

⁷³ MRM SBG 5286. Brief van G. Max aan C. Saintelette. Algiers, 10 februari 1870.

⁷⁴ MRM SBG 5307. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 16 juli 1871.

⁷⁵ MRM SBG 5308. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 25 augustus 1871.

⁷⁶ MRM SBG 5313. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 24 oktober 1871.

⁷⁷ MRM SBG 5314. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 28 november 1871.

⁷⁸ MRM SBG 5315. Brief van V. Dwelshauvers-Dery aan C. Saintelette. Herstal, 11 december 1871.

verdwenen.⁷⁹ De Antwerpse kring deed in januari 1872 nog wel een poging om de situatie recht te trekken, met voorstellen voor een reorganisatie, maar eigenlijk was het kalf al verdrongen.⁸⁰ In de Scheldestad waren de werkzaamheden van het genootschap nooit volledig van de grond gekomen. De verhoopte aanzuigbeweging vanuit het commercieel milieu was heel snel verslapt. Van het geplande *Bulletin* verscheen uiteindelijk maar één aflevering, met daarin slechts de eerste helft van een bijdrage van Auguste Stessels: deel één van een *Description du port d'Anvers*. Men had welgeteld één publieke lezing georganiseerd.⁸¹ Wie in Antwerpen geïnteresseerd was in aardrijkskunde kon voortaan maar beter aansluiting zoeken bij het groepje mensen dat met succes het geografisch congres had georganiseerd. De Antwerpse kring van het genootschap bood zeker geen alternatief meer.

In 1873 sliep het genootschap als geheel definitief in.

12. Een vergelijking tussen genootschap en congresgroep

Er waren nogal wat verschillen tussen het genootschap en de congresgroep, al dienen die bij nader toezien genuanceerd te worden. Er zijn zelfs enkele paradoxen vast te stellen. Zo bijvoorbeeld op het vlak van de soliditeit. Het congres was bedoeld als een éénmalig en dus tijdelijk initiatief, terwijl het genootschap uiteraard een veel duurzamer karakter moest krijgen. Maar door de lange voorbereidingstijd, het uitstel door de Frans-Duitse oorlog en de omslachtige afhandelingprocedure had het congres een hechte groep van ervaren mensen gecreëerd, die bovendien een aanzienlijk internationaal netwerk bezat en zeker potentieel had om verder door te werken. Het genootschap was aanvankelijk populair, rekruteerde veel leden, maar was minder stabiel, in hoofdzaak door versnippering in regionale afdelingen en de afwezigheid van professionele geografen of exploratiereizigers. Op organisatorisch vlak liepen congresgroep en genootschap op nog andere punten uiteen. Het congres leunde sterk op de input van de wetenschappelijke wereld: de academiën, de aardrijkskundige genootschappen, geografen en ontdekkingsreizigers. Daardoor was het programma bijzonder uitgebreid en uiterst gedifferentieerd. Er was aandacht voor alle takken van de geografie. Het genootschap werd gedomineerd door de visie van één man – Charles Saintelette – en die stelde de commerciële aardrijkskunde centraal. Dat maakte het programma van het genootschap coherent maar eenzijdig, met het risico dat de vereniging zou verglijden tot een elitaire organisatie van en voor de handeldrijvende en producerende bourgeoisie. Van een intellectualistische strekking zoals we die bijvoorbeeld terugvinden bij Charles Ruelens was in het genootschap geen spoor te vinden. Het vanuit religie ondersteunde teleologische argument viel weg, wat niet verbaast aangezien het genootschap – op enkele uitzonderingen na – quasi volledig binnen de doctrinaire-liberale invloedssfeer zat, terwijl de congresgroep veeleer bestond uit katholieken-meetingisten. Op inhoudelijk vlak had Saintelette's discours dan toch weer opvallend veel affiniteit met de visie van de congressist Charles d'Hane-Steenhuysse, een verrassende vaststelling aangezien beide heren op politiek vlak aartsvijanden waren. Het uniforme ideeëngoed van het genootschap paste binnen het veel bredere maar strikte denkraam van de vrijhandelsgedachte. De congresgroep liet de ideeën op een meer organische manier opborrelen, vanuit de belangstellings sfeer van de – hoofdzakelijk Europese – geografische wereld, voor wie aardrijkskunde en imperiumopbouw stilaan hand in hand gingen. Vandaar dat ze veel meer dan Saintelette oog hadden voor “romantische” aspecten van de exploratie, en uiteindelijk niet per definitie afkerig stonden tegenover koloniale vraagstukken en theorieën. We moeten evenwel voorzichtig blijven. Dat betekent niet dat alle

---

⁷⁹ MRM SBG 5326. Brief van C. Peny aan C. Saintelette. Brussel, 1 september 1871.

⁸⁰ MRM SBG 5336. Brief van A. Stessels aan C. Saintelette. Antwerpen, 16 januari 1872.

⁸¹ *Le Précurseur*, XXXV, N. 110, mercredi 20 avril 1870.

congressisten voorstanders waren van koloniale projecten, maar wel dat ze, in tegenstelling tot het genootschap, het niet overbodig vonden om de discussie over dit onderwerp aan te gaan.

Besluit

In het derde deel van het encyclopedisch werk *Patria Belgica*, uitgegeven in 1875, schrijft Eugène Goblet d'Alviella enigszins verbitterd: “Parmi les innombrables publications périodiques, la géographie est peut-être la seule science qui n'ait pas son organe spécial en Belgique. Les sociétés géographiques, qui ailleurs se comptent en si grand nombre, n'ont jamais pu se maintenir chez nous. La seule qu'on ait pu constituer, à la suite [sic] du congrès géographique tenu à Anvers en 1873 [sic], n'existe plus guère que sur le papier. [...]”.⁸² In 1875 was het Belgisch aardrijkskundig genootschap inderdaad verleden tijd. Men herinnerde zich nog slechts vaag wat het genootschap was geweest, of beter, wat het had kunnen worden. Goblet d'Alviella schetste de mislukking tegen de achtergrond van een algehele malaise van de Belgische geografie, met als absoluut dieptepunt de ondergang van het *Etablissement géographique de Bruxelles* van Vandermaelen.

Saintelettes ontgoocheling over het echec van zijn genootschap was groot. Aan de vooravond van Koning Leopolds Aardrijkskundige Conferentie van Brussel in 1876 herinnerde hij de leden van de Belgische delegatie aan de moeilijkheden die hij had ondervonden, daarbij met een beschuldigende vinger wijzend naar de ongeïnteresseerde massa in België, een land waar slechts moeizaam mensen en kapitaal beschikbaar werden gesteld voor de wetenschap...⁸³ Bij de oprichting van de in Brussel gevestigde *Société (royale) belge de Géographie*, enkele maanden later, suggereerde hij het genootschap te modelleren in de vorm van een bescheiden aardrijkskundige academie die nooit steun zou moeten zoeken onder het grote publiek.⁸⁴ Het klopt uiteraard dat België op dat moment geen grote volksbeweging kende die zich door het expansionisme liet verleiden. Het is een klaagzang die we bij verschillende tijdgenoten horen. Maar toch vinden we Saintelettes analyse van de mislukking éézijdig. Want er was wel degelijk, in een eerste fase, sprake geweest van enig enthousiasme in bredere kring. Het economische establishment in de grote steden Antwerpen, Brussel en Luik had even de intentie gehad om collectief de schouders te zetten onder een project dat, via de geografische wetenschap, de overzeese positie van België had moeten versterken. In dat opzicht zien we zelfs weinig verschillen met de Franse situatie, waar diezelfde elite van het geld er omstreeks dezelfde tijd wel in slaagde om over het hele land geografische genootschappen te doen ontstaan die uiteindelijk meer dan 20.000 leden zouden mobiliseren.⁸⁵ Het verschil, en de reden voor de mislukking, is volgens ons veeleer te vinden in het individualisme van Saintelette zelf, dat zich uitte in wanbeleid. Mochten de structuren beter zijn uitgebouwd, de toekomst van het genootschap ware vermoedelijk veel zekerder geweest. De oprichting van twee gelijkaardige genootschappen in 1876 toont immers aan dat de geesten inderdaad waren geëvolueerd.

---

⁸² E. GOBLET D'ALVIELLA. “VII. Voyages, découvertes, émigrations.” In: E. VAN BEMMEL (ed.). *Patria Belgica. Encyclopédie nationale ou Exposé méthodique de toutes les connaissances relatives à la Belgique ancienne et moderne, physique, sociale et intellectuelle. III. Belgique morale et intellectuelle*. Bruxelles, 1875, p. 214.

⁸³ P.A. ROEYKENS. *Op. cit.*, p. 81.

⁸⁴ *Société belge de Géographie. Compte-rendu des actes de la Société. Première année – 1877*. Bruxelles, Société belge de Géographie, 1877, p. 8.

⁸⁵ D. LEJEUNE. *Op. cit.*, pp. 71-87.

Het experiment met de *Société belge de Géographie* was wel degelijk betekenisvol voor het overzeese project dat in het laatste kwart van de 19de eeuw in België gestalte zou krijgen. De formulering van een coherente expansietheorie inspireerde ongetwijfeld Koning Leopold II en zijn intimi, wat daarom nog niet wil zeggen dat ze deze ideeënproductie hebben overgenomen of toegepast. Daarvoor lag te sterk de nadruk op de liberale principes en de vrijhandel. Ook van belang is de preformerende of minstens versterkende rol van de *Société* in de vorming van een intellectuele kring rond Leopold II. Toen Leopold II met zijn conferentie van 1876 het startschot gaf tot een strijd om de macht in Afrika, liet hij zich omringen door een kring van een dozijn geleerde intimi, die hij zelf aanstelde als lid van de Belgische delegatie. Onder hen zes mannen die een belangrijke rol hadden gespeeld in de *Société* of juist via het genootschap aan elkaar waren voorgesteld: Charles Saintelette, Emile Banning, Baron Lambermont, Emile de Laveleye, Eugène Goblet d'Alviella, Jean Van Volxem.⁸⁶ Hun handelingen zouden, althans voor sommige van deze figuren, momentaan blijken – na hun bijdrage tot de lancering van de *Association internationale africaine* (AIA) verdwenen ze uit de schijnwerpers. Toch lijkt het ons nu duidelijk dat de *Société belge de Géographie*, vooral door haar initiatiefnemer, het expansionistische discours via indirecte, persoonlijke wegen heeft verrijkt.

---

⁸⁶ De andere leden waren E. James, M. Van den Bossche, E. de Borchgrave, T. Smolders, J. Quairier, A. Couvreur, P. Van Biervliet. Van hen is niet bekend dat ze een betekenisvolle rol speelden in de *Société*.